

Filozof Kirpi'nin "Riyakâr, nezaket kabuğu ile gizler kendini" aforizması, kötülüğün kaba saba değil, çoğu zaman kibar, ölçülü ve zarif görünümle dolaşıma girdiğini anlatır. Riyakâr insan bağırır; ima eder, överken küçüktür, susarken cezalandırır, "iyiliğin için söylüyorum" diyerek tahakküm kurar. Onun nezaketi edep değil, saklanma tekniğidir. Ailede sevgi diliyle, iş yerinde kurumsal nezaketle, akademide entelektüel incelikle, siyasette halk sevgisiyle, dindar çevrelerde tevazu ve kul hakkı söylemiyle kendini gizler. Asıl tehlikesi, kötülüğünü ahlâkî bir görüntüyle parlatmasıdır. Fakat metin nezaketi bütünüyle mahkûm etmez; kaba olmayı dürüstlük sayan hamılığı da eleştirir. Sahici nezaket haysiyetle birleştiğinde değerlidir. Riyakârın nezaketi ise imajı korur, hakikati örter. Bu yüzden insanı sözünden çok, çıkarı bozulduğunda gösterdiği karakterle tartmak gerekir.

KİBAR GÖRÜNEN ÇÜRÜME

Bir odada herkes aynı anda susuyorsa, orada mutlaka kaba biri yoktur; bazen fazlasıyla kibar biri vardır. Masanın başında oturur. Sesi yükselmez. Çatalı tabağa sert vurmaz. Kapıyı çarpmaz. Kimsenin yüzüne doğrudan hakaret etmez. Hatta arada "lütfen", "rica ederim", "estağfurullah", "siz daha iyi bilirsiniz" gibi cilalı kelimeler bırakır ortaya. Kelimeler yumuşaktır; fakat hava ağırlaşır. İnsan, neye uğradığını hemen anlayamaz. Çünkü saldırı açık değildir. Bir hakaret yoktur, ama haysiyet çizilmiştir. Bir bağırış yoktur, ama ruhun bir yerinde ince bir ezilme başlar. İşte riyakârın sahnesi çoğu zaman böyle kurulur: gürültüsüz, ölçülü, edepli görünüşlü, içten içe zehirli.

"Riyakâr, nezaket kabuğu ile gizler kendini."

Filozof Kirpi'nin bu aforizması, riyakârı kaba saba bir kötülük figürü olarak değil, insan ilişkilerinin en zor tanınan karakterlerinden biri olarak yakalar. Çünkü riyakâr çoğu zaman çirkin görünmez. Kötülüğün eski zamanlardaki gibi boynuzlu, kara pelerinli, yüzüne bakınca anlaşılır bir biçimi yoktur onda. Tam tersine, iyi giyinir, iyi konuşur, herkese yer açıyor gibi yapar, susulması gereken yerde susar, gülümsemesi gereken yerde gülümser. Onun ustalığı, kötülüğünü nezaketin içine paketleyebilmesindedir. Kabuğu parlaktır. İçeride ne olduğunu anlamak için zaman gerekir. Zaman geçince insan fark eder: Bu incelik insanı korumak için değil, riyakârın kendisini saklaması için kurulmuş bir düzendir.

Burada nezaketi suçlamak ucuzluk olur. Nezaket, insanlığın gündelik hayattaki ince emniyet kemerlerinden biridir. İnsan birbirine çarpmadan yaşayamaz; nezaket bu çarpışmanın şiddetini azaltır. Bir kapıyı tutmak, bir sözü yumuşatmak, bir yaşlıya yer vermek, bir çocuğun göz hizasına inmek, bir acının yanında sessiz durmayı bilmek; bunlar insanı insan yapan küçük ama soylu davranışlardır. Nezaket, sahici olduğunda merhametin gündelik kıyafetidir. Fakat riyakârın elinde aynı nezaket bir makyaj malzemesine dönüşür. Yüzün yarasını kapatmaz; yaranın üstüne fondöten sürer. Kokuşmayı iyileştirmez; üstüne pahalı bir parfüm sıkır. Böylece çürüme, bir süre daha salonlarda dolaşabilir.

Riyakârın nezaketi, iç terbiyeden doğmaz. İçinde kimseye zarar vermemek gibi bir incelik yoktur. Onun derdi, zarar verirken yakalanmamaktır. Açık kötü, yumruğunu gösterir. Riyakâr, eldiven takar. Açık kötü,

düşmanlığını ilan eder. Riyakâr, "ben zaten seni düşünerek söylüyorum" diye başlar söze. Açık kötü, insanın karşısına geçer. Riyakâr, yanına oturur, omzuna dokunur, sonra ruhunun içindeki en zayıf noktayı bulup oraya ince bir iğne batırır. Ortada kan yoktur. Tam da bu yüzden herkes "abartıyorsun" der. Riyakârlığın büyük başarısı, yaraladığı insanı bir de kendi yarısından utanır hâle getirmesidir.

Toplum, kaba kötülüğe karşı nispeten hazırlıklıdır. Bağırın, tehdit eden, kırıp döken, uluorta hakaret eden insan kendini ele verir. Onunla mücadele etmek kolay olmayabilir ama onu teşhis etmek görece kolaydır. Riyakâr ise teşhis aygıtlarımızı bozar. Çünkü toplumsal hayatta ahlâkı çoğu zaman görüntüden okuruz. Ses tonu yumuşaksa iyi niyet ararız. İnsan güler yüzlüyse zararsız sanırız. Cümleler düzgünse karakterin de düzgün olduğunu varsayarız. Oysa insan bazen en düzgün cümlelerle en kirlî niyetleri taşır. Nice insan vardır; kelimeleri ütülüdür, vicdanı buruş buruş. Nice insan vardır; sesini hiç yükseltmez, ama başkasının hayatını yavaş yavaş aşağı çeker. Modern kötülüğün büyük bölümü artık kaba saba görünmek istemiyor; çünkü kabalık erken yakalanıyor. Bu yüzden kötülük zarifleşti. Tebessüm öğrendi. Protokol öğrendi. Sunum dili öğrendi. Gerekliğinde tevazu cümleleri kurmayı öğrendi. Şimdiki mesele budur: Kötülük artık çoğu zaman görgüsüz değil, görgülü geliyor.

Riyakârın nezaket kabuğu, yalnız kişisel ilişkilerde değil, kurumsal hayatın içinde de çalışır. Bir müdür düşünelim; kapıdan girene gülümser, çay söyler, "biz burada aile gibiyiz" der. Sonra aynı aile masasında emeği görünmez kılar, hakkı geciktirir, itiraz edeni sorunlu ilan eder. Bir akademisyen düşünelim; genç bir araştırmacının çalışmasına "çok kıymetli" der, fakat onu kaynak göstermeden kullanır. Bir siyasetçi düşünelim; halkın acısını dinlerken yüzünü en uygun açıyla hüznlendirir, sonra o acıyı afişe, slogana, oya çevirir. Bir dindar figür düşünelim; "kul hakkı" derken sesi titrer, ama yanında çalışan insanın hakkını teslim ederken eli titremez. Bu örneklerde kabalık yoktur. Hatta çoğunda nezaket vardır. Fakat insanın içi bilir: Burada nezaket, ahlâkın evi değil; çıkarın kiralık odasıdır.

Riyakârın en sevdiği yerlerden biri, saygı kültürünün bozulmuş biçimleridir. Çünkü saygı, sağlıklı olduğunda insanı yüceltir; hastalıklı olduğunda hakikati susturur. Bazı çevrelerde "saygılı olmak" demek, güçlü olanın yalanını kibarca onaylamak anlamına gelir. "Usul" denilen şey, bazen hakikatin önüne çekilmiş bir perdeye dönüşür. "Ağır konuşmayalım", "ortamı germeyelim", "büyüklerimizin yanında böyle denmez", "kurumun itibarını düşünelim" gibi cümleler, eğer adalet duygusuyla birleşmiyorsa, riyakârlığın hizmetine girer. Böyle yerlerde haksızlık yapan değil, haksızlığı görünür kılan kişi ayıplanır. Hırsızın eli değil, hırsız işaret eden parmak kaba bulunur. Ne tatlı memleket düzeni: Çalan nazik, bağırın terbiyesiz.

Riyakârın kabuğu sadece başkalarını kandırmaz; zamanla kendisini de kandırır. Bu daha tehlikelidir. Başta bir rol yapar. Sonra rol, yüzüne yapışır. Kendi iyi niyetine inanmaya başlar. "Ben aslında kimseye kötülük istemem" der. Bu cümle bazen gerçekten doğrudur; çünkü riyakâr çoğu zaman kötülüğü açık bir kötü niyet olarak yaşamaz. O, kendini makul, dengeli, faydalı, fedakâr, hatta mağdur görür. Kendi çıkarını hakkaniyet sanır. Kendi korkusunu tedbir diye adlandırır. Kendi kıskançlığını kalite hassasiyeti diye satar. Kendi kibirini tevazu ambalajıyla dolaşıma sokar. İnsan ruhu böyle tuhaf bir depodur; içine zehir koyarsın, üstüne "şifa" etiketi yapıştırırsın, bir süre sonra gerçekten şifa dağıttığını sanırsın.

Bu yüzden riyakârlık yalnız ahlâkî bir kusur değildir; aynı zamanda bir bilinç bozulmasıdır. İç ile dış arasındaki mesafe o kadar büyür ki insan artık kendisini dış görüntüsünden ibaret zanneder. Nazik konuşuyorsa iyi biridir. Bağırmiyorsa adildir. Sofrada usul biliyorsa vicdan sahibidir. Herkese "kardeşim", "dostum", "hocam", "efendim" diyorsa kalbi temizdir. Oysa dildeki incelik, kalpteki karanlığı otomatik olarak aydınlatmaz. Kimi insanlar vardır; ağızları gül suyuyla çalkalanmış gibidir, fakat içlerinde küçük bir mahkeme değil, küçük bir mezbaha çalışır.

Asıl mesele burada derinleşir: İnsan toplumları, görüntüye muhtaç oldukları için riyakârlığa sürekli alan açar. Hepimiz bir ölçüde görünüşler üzerinden yaşarız. Kimsenin kalbini açıp bakamayız. Bu yüzden davranışa, dile, jestlere, ritüellere, nezaket kodlarına bakarız. Bu kaçınılmazdır. Fakat tehlike, davranışı niyetin tek kanıtı saydığımızda başlar. İnsan, kibar olduğu için iyi ilan edilir. Güzel konuştuğu için güvenilir sanılır. Saygılı görüldüğü için adil kabul edilir. İşte riyakâr bu toplumsal kestirme yolları çok iyi bilir. O, ahlâklı olmanın zahmetine katlanmaz; ahlâklı görünmenin tekniğini öğrenir. Bedel ödemez, imaj üretir. Yara sarmaz, fotoğraf verir. Hakkı teslim etmez, doğru cümleyi kurar. Günümüzün büyük riyakârlığı biraz da buradan beslenir: Ahlâkın yerini temsil, vicdanın yerini performans, samimiyyetin yerini algı aldı. Artık birçok insan iyi olmakla değil, iyi görünmekle ilgileniyor. Küçük hesapların üstüne büyük kelimeler örtülüyor. Haysiyetsizlik, düzgün diksiyonla dolaşıma sokuluyor. Çürüme, sunum dosyası hâline getiriliyor. Bravo, medeniyet dediğin bazen iyi tasarlanmış bir kılıf fabrikasıdır.

Fakat riyakârın kabuğu sonsuza kadar dayanmaz. Çünkü kabuk, içteki şeyi saklar ama onun kokusunu tamamen yok edemez. İnsan bir süre sonra tutarsızlığı sezer. Söylenenle yapılan arasındaki açıklık büyür. Gülümsemenin altında yorgun bir hesap belirir. Övgünün içinde gizli bir küçümseme duyulur. Sessizliğin tarafsızlık değil, korkaklık olduğu anlaşılır. Her "ben senin iyiliğin için söylüyorum" cümlesinin arkasında küçük bir iktidar arzusu yürür. Her "yanlış anlama" girişi, çoğu zaman yanlış anlaşılmayı hak eden bir cümlenin kapısını açar. Her "seni kırmak istemem" sözü, kırmanın ön hazırlığına dönüşür. İnsan sonunda öğrenir: Riyakâr önce cümleyi yumuşatır, sonra bıçağı sokar.

Buna rağmen nezaketi tümünden reddetmek de başka bir hamlık olur. Kaba olmayı dürüstlük sananların sayısı az değil. Bunlar da ayrı bir tür sahtekârdır. "Ben dobra insanım" diye ortalıkta dolaşıp herkesin kalbini kıran kişi, çoğu zaman hakikatin fedaisi değil, terbiyesizliğin seyyar satıcısıdır. Sertlik tek başına sahiçilik kanıtı değildir. Kabaca konuşan herkes doğru söylemez. Patavatsızlık, cesaretin yoksul akrabası bile sayılmaz çoğu zaman. Bu yüzden riyakârlığı eleştirirken nezaketi çöpe atmamak gerekir. Mesele, nezaketin içinin boşaltılmasıdır. Sahici nezaket insanı incitmek için kendini sınırlar. Riyakâr nezaket ise insanı incitirken kendini temize çıkarmak için kendini süsler.

Aradaki fark çok incedir ama hayatîdir. Sahici nezaket, karşısındaki insanın varlığını önemser. Riyakâr nezaket, karşısındaki insanın kendisi hakkında ne düşüneceğini önemser. Sahici nezaket, muhatabının haysiyetini korur. Riyakâr nezaket, kendi imajını korur. Sahici nezaket bazen susar; çünkü söz yarayı büyütecektir. Riyakâr nezaket susar; çünkü hakikati söylemek çıkarına zarar verecektir. Sahici nezaket, gerektiğinde zor bir sözü bile temiz bir kalple söyler. Riyakâr nezaket, temiz görünen bir sözle kirliliği taşıyarak insanı bu farkı kitaplardan çok, yara izlerinden öğrenir.

Riyakârın nezaket kabuğu, en çok da dürüst insanların ahlâkî reflekslerini istismar eder. İyi niyetli insan, başkasının kötülüğünü hemen varsaymak istemez. Bu güzel bir şeydir. Fakat riyakâr, bu güzelliği kullanır. Karşısındakinin edebini, sabrını, mahcubiyetini, çatışmadan kaçınma arzusunu kendi lehine çevirir. İyi insan "acaba ben mi yanlış anladım" diye düşünürken, riyakâr çoktan yeni bir sahne kurmuştur. İyi insan kendini sorgular; riyakâr kendini aklar. İyi insan incinmişliğinden utanır; riyakâr incitmiş olmasını bile zarafetle inkâr eder. Bu yüzden riyakârlık karşısında sadece iyi niyet yetmez. İnsanın sezgisi, dikkati, hafızası, haysiyeti de uyanık olmalıdır.

Nezaket kabuğu kırıldığında ortaya her zaman büyük bir canavar çıkmaz. Bazen küçük, zavallı, korkak bir benlik çıkar. Riyakârın içinde çoğu zaman büyük kötülükten çok küçük hesaplar vardır: beğenilme arzusu, dışlanma korkusu, üstün görünme ihtiyacı, güç karşısında eğilme alışkanlığı, zayıf karşısında efendilik oynama zevki. Fakat küçük hesaplar birleştiğinde büyük bir ahlâkî kirlilik üretir. İnsan toplumlarını bazen dev kötülerden çok, küçük riyakârlar çürütür. Herkes biraz susar, biraz gülümser, biraz idare eder, biraz görmezden

gelir, biraz kibarca yalan söyler. Sonra bir bakılır ki hakikat odadan çıkmış, nezaket onun sandalyesine oturmuş.

Filozof Kirpi'nin aforizmasındaki "kabuk" kelimesi bu yüzden çok yerindedir. Kabuk hem koruyan hem saklayan bir şeydir. Meyvenin kabuğu içindeki canlılığı korur; çürümenin kabuğu ise içerideki bozulmayı gizler. Dışarıdan bakınca parlaklık vardır. Fakat insan yaklaştıkça yumuşamış, içten çökmüş, kokusu değişmiş bir şeyle karşılaşır. Riyakârın nezaketi de böyledir. İlk bakışta güven verir. Yaklaştıkça insanın içine bir huzursuzluk düşer. Çünkü sahici nezaket ferahlık bırakır; riyakâr nezaket ise görünmez bir borç, görünmez bir suçluluk, görünmez bir baskı üretir.

O hâlde mesele, insanı sadece konuşma biçiminden tanımaya çalışmamaktır. İnsan, çıkarı bozulduğunda kimdir? Gücü yettiğinde nasıl davranır? Kendisinden zayıf olana ne yapar? Hakkı teslim etmesi gerektiğinde eli titrer mi? Kendisine itiraz edildiğinde nezaketi devam eder mi? Alkış kesildiğinde yüzü değişir mi? İşte insanın kabuğu bu sorularla çatlar. Çünkü herkes huzurlu sofrada nazik olabilir. Herkes menfaati korunurken edepli görünebilir. Herkes kazanırken cömert, övülürken mütevazı, güçlüler arasındayken ölçülü davranabilir. Ahlâk, insanın kaybederken de insan kalabilme imtihanıdır. Riyakâr ise kaybetme ihtimali belirlediğinde kabuğunun altından çıkar; o nazik sesin içinden paslı bir hırs, o terbiyeli cümlelerin içinden küçük bir intikam, o tebessümün içinden soğuk bir hesap görünür.

Bu yüzden riyakârın nezaket kabuğunu kırmak, nezakete savaş açmak anlamına gelmez. Tam tersine, nezaketi riyakârın elinden kurtarmaktır. Çünkü gerçek nezaket, haysiyetle birlikte yürüdüğünde güzeldir. Adaletle birleştiğinde anlamlıdır. Samimiyetle beslendiğinde insana şifa verir. Ama haysiyetten kopmuş nezaket, sadece iyi cilalanmış bir maskedir. Maske de eninde sonunda yüzü yorar. İnsan bazen birinin kaba cümlesinden değil, fazla pürüzsüz nezaketinden ürperir. Çünkü bazı tebessümler vardır; ışık vermez, perde çeker.

Riyakâr, nezaket kabuğu ile gizler kendini; fakat kabuğun da bir kaderi vardır: Çatlamak. Hakikat geç gelir, bazen yorgun gelir, bazen üstü başı toz içinde gelir; ama geldiğinde önce kabuğa dokunur. O dokunuşla parlak yüzeyde ince bir çizgi açılır. İşte oradan insanın gerçek kokusu sızar. Nezaket sahiciyse oradan edep çıkar. Riyakârlıksa, bütün salonu çürüme kokusu kaplar.

Filozof Kirpi: Kibar görünen her yüz temiz değildir; bazıları kötülüğünü ütüleyip topluma öyle çıkar.

RİYAKÂRIN DİLİ, JESTLERİ VE SOSYAL OYUNU

Riyakârın dili düz bir yol gibi görünür; yürümeye başlarsın, biraz sonra ayağının altında gizli çukurlar olduğunu anlarsın. Sözleri ilk duyulduğunda incitmez. Hatta çoğu zaman güven verir. Cümleleri pamukla sarılmış gibidir. "Ben senin iyiliğin için söylüyorum", "yanlış anlama ama", "seni kırmak istemem", "bunu sadece dostluğumuza binaen ifade ediyorum" gibi ifadeler, onun dilinde masum bir hassasiyet değildir; önceden hazırlanmış bir manevra alanıdır. Cümlelerin başına pamuk koyar, ucuna iğne saklar. Karşısındaki insan iğnenin acısını hissettiğinde ise pamuk gösterilir: "Ama ben gayet kibar söyledim."

Riyakârın dili bu yüzden sadece iletişim aracı değildir; küçük bir iktidar düzeneğidir. Açıkça saldırmaz, çünkü açık saldırı onu ele verir. Hakaret etmez, çünkü hakaretin hesabı sorulabilir. Doğrudan küçültmez, çünkü doğrudan küçültme tanıklık üretir. O daha zarif bir yol bulur: överken ezer, dinlerken yok sayar, susarken cezalandırır, hatırlatırken borçlandırır, yardım ederken üstünlük kurar. Kelimeleri tek tek masumdur; yan yana geldiklerinde ruhun üstüne ince bir ağ gibi kapanır. İnsan, o ağın içinde çırpınırken bile kendisini suçlu hissetmeye başlar. Çünkü riyakâr, kötülüğünü cümlelerin arasına dağıtır. Tek bir cümleyi yakalasan "ne var bunda?" derler. Hepsini birlikte düşündüğünde ise karşına ahlâkî bir pus çıkar.

Onun en bilinen numarası imadır. İma, edepli insanın elinde incelik olabilir; riyakârın elinde ise zehirli bir gölge oyunudur. Doğrudan "seni başarısız buluyorum" demez; "senin de kendine göre bir emeğin var tabii" der. "Seni istemiyoruz" demez; "şimdilik daha uygun bir atmosfer oluşmadı" der. "Seni kıskanıyorum" demez; "bu kadar görünür olmanın sana zarar verebileceğini düşünüyorum" der. "Senin önünü kesiyorum" demez; "biraz daha olgunlaşmanı beklemek lazım" der. İma burada ahlâkî bir zarafet taşımaz; niyetin izini kaybettirir. Ne söylediği bellidir, ama ispatı zordur. Riyakârın sevdiği ülke tam da burasıdır: herkesin anladığı, kimsenin kanıtlamadığı cümleler ülkesi.

Bir başka oyunu, övgünün içine küçümseme yerleştirmektir. Bu tür övgüler kulağa hoş gelir ama insanın omzuna görünmez bir yük bırakır. "Sen aslında fena değilsin", "bu yaşta bu kadarını yapman güzel", "beklentimin üstünde olmuş", "senden bunu beklemezdim doğrusu" gibi cümleler, görünüşte takdir taşır; içeride ise ölçme, biçme, hizaya sokma arzusu çalışır. Riyakâr insan övgüyü bile lütuf gibi verir. Karşısındakini yüceltirken kendi yüksek yerini korur. "Seni beğendim" cümlesinin altında çoğu zaman "ben beğenen makamdayım, sen beğenilmek için bekleyen kişisin" düzeni vardır. Bu, küçük bir saray oyunudur. Taht minik olabilir, fakat kibir gayet büyüktür.

Riyakârın jestleri de dili kadar hesaplıdır. Gerektiği yerde başını hafifçe eğerek, gerektiği yerde kaşını kaldırır, gerektiği yerde sessiz kalır. Gülümsemesi, çoğu zaman sevinçten değil, kontrol ihtiyacından doğar. El sıkışırken mesafe ayarlar. Dinlerken göz temasını dikkatle yönetir. Birinin sözünü kesmez; ama öyle bir bakar ki, konuşan kişi kendi sözünden utanır. Toplantıda açıkça itiraz etmez; küçük bir tebessümle bütün odaya "bunu ciddiye almıyoruz, değil mi?" mesajı gönderir. Bu yüzden riyakârın bedeni de konuşur. Hatta bazen bedeni, dilinden daha acımasızdır. Kelimeleri "buyurun" der; yüzü "haddini bil" der.

Sosyal oyunun merkezinde görünmez hiyerarşi kurma becerisi vardır. Riyakâr, kalabalık içinde kimin güçlü, kimin zayıf, kimin yalnız, kimin korunmasız olduğunu hızla sezer. Güçlüye karşı çok ölçülüdür. Zayıfa karşı çok pedagojiktir. Kendinden yukarıda gördüğüne nezaket gösterir; kendinden aşağıda gördüğüne nezaket öğretir. Bu ikisi aynı şey değildir. Güçlüye gösterilen nezaket, çoğu zaman stratejidir. Zayıfa verilen nezaket dersi ise örtülü tahakkümdür. Bir insana sürekli "üslubuna dikkat et", "biraz daha olgun ol", "fazla duygusal davranıyorsun" deniyorsa, orada bazen ahlâkî bir uyarı değil, itaat eğitimi vardır.

Aile içinde bu oyun daha sinsi çalışır. Çünkü ailede sevgi dili ile iktidar dili birbirine kolay karışır. Riyakâr bir aile büyüğü doğrudan baskı kurmaz; "ben sizin iyiliğinizi düşünüyorum" der. Çocuğun arzusunu küçültür, gencin seçimini itibarsızlaştırır, kadının emeğini doğal görev sayar, erkeğin yarasını "güçlü ol" diyerek kapatır. Sonra da bütün bunların üstüne şefkat örtüsü serer. Evdeki en ağır tahakküm bazen bağırarak gelmez; dua eder gibi konuşarak gelir. "Biz seni düşündüğümüz için böyle yapıyoruz" cümlesi, kimi evlerde sevgi değil, görünmez bir prangadır. İnsan orada itiraz ettiğinde sadece karara değil, sevgiye de ihanet etmiş gibi gösterilir. Riyakârın aile içi başarısı budur: itirazı nankörlük gibi göstermek.

İş yerinde riyakârlık daha profesyonel bir kıyafet giyer. Orada kelimeler değişir: "ekip ruhu", "kurumsal hassasiyet", "ortak vizyon", "pozitif iletişim", "uyum kültürü" gibi parlak ifadeler sahneye çıkar. Elbette bunların hepsi kötü değildir. Fakat riyakâr yönetici bu kelimeleri emeği görünmez kılmak için kullanır. Maaş konuşulunca "biz bir aileyiz" der. Hak talep edilince "negatif enerji yaymayalım" der. Eleştiri gelince "bunu daha yapıcı bir dille konuşabilirdik" der. Kendi hatası gündeme gelince "geçmişe takılmayalım" der. Başkasının hatasında ise kurumsal hafıza birden fil hafızasına dönüşür. Böyle yerlerde nezaket, çalışanın hakkını koruyan bir ilke değil, yöneticinin konforunu koruyan bir sünger olur. Bütün itirazlar emilir, bütün adaletsizlikler "iletişim kazası" diye paketlenir.

Akademide riyakârlığın ayrı bir lehçesi vardır. Orada küçümseme daha zarif, dışlama daha entelektüel, hırs daha teorik görünür. Bir hocanın öğrencisine ya da genç araştırmacıya "çok ilginç bir çaba" demesi bazen

gerçekten takdirdir; bazen de "henüz ciddiye alınacak yerde değilsin" demenin cilalı biçimidir. "Bunu biraz daha çalışmak lazım" cümlesi bazen hakiki bir öneridir; bazen sonsuza kadar bekleme odasında tutma taktiğidir. Akademik riyakâr, karşısındakinin fikrini çalmaz; "ondan esinlenmiş" olur. Emeği bastırmaz; "daha geniş bir bağlama yerleştirir." İsmi silmez; "metnin akışı içinde kaybolmuş olabilir." Ne büyük incelik! İnsan hırsızlık yapar, dipnot bile utandır.

Siyasette riyakârlık neredeyse tören kıyafetiyle dolaşır. Siyasî riyakâr halkın acısını sever; çünkü acı iyi kullanılırsa güçlü bir sahne malzemesidir. Yoksulun evine girer, ayakkabısını çıkarır, sofraya oturur, çocuğun başını okşar, kameranın nerede durduğunu da göz ucuyla bilir. "Aziz milletimiz" der, fakat milleti yalnızca seçimden seçime hatırlar. "Kardeşlik" der, fakat toplumu kendi çıkarına göre böler. "Adalet" der, fakat adalet kendisine yaklaşınca dosyayı usule boğar. Siyasî riyakârın nezaketi, kamusal vicdanın üstüne çekilmiş bir afiştir. Yüzünde tebessüm, elinde hesap makinesi vardır.

Dindar çevrelerde riyakârlık daha yaralayıcıdır; çünkü orada kullanılan kelimeler insanın en mahrem ahlâk alanından gelir. "Tevazu", "kul hakkı", "helallik", "mahremiyet", "edepli olmak", "fitne çıkarmamak" gibi kelimeler sahici olduklarında insanı arındırır. Riyakârın elinde ise bu kelimeler vicdanı susturma sopasına dönüşür. Haksızlık karşısında susana "edep sahibi" denir, itiraz edene "fitneci" muamelesi yapılır. Güçlünün kusuru "imtihan", zayıfın itirazı "nefs" sayılır. Dindar riyakârın en büyük numarası, kendi çıkarını kutsal kelimelerin gölgesine park etmesidir. Arabayı yanlış yere bırakır, camına "Allah rızası için" yazar. Mesele bazen tam olarak budur.

Riyakârın sosyal oyununda mağduriyet de önemli bir ayardır. Yakalandığında hemen incinir. Eleştirildiğinde kırılır. Hesap sorulduğunda "bana bunu nasıl söylersin?" diyerek konuyu kendi duygusuna çeker. Böylece yaptığı şey değil, ona nasıl davranıldığı tartışılır. Haksızlık konuşulacakken üslup konuşulur. Yara konuşulacakken yaralayanın hassasiyeti konuşulur. Bu çok tanıdık bir taktiktir: Önce insanı incit, sonra incindiğini söyleyen insanı kaba ilan et. Önce hakkını ye, sonra hesap sorduğu için onu huzur bozucu yap. Önce dışla, sonra "neden bu kadar alıngansın?" diye sor. Riyakâr, suçüstü yakalandığında aynayı eline almaz; sis makinesini çalıştırır.

Bu nedenle riyakârla mücadelede sadece iyi niyet yetmez. İyi niyet, riyakârın en sevdiği hammaddedir. İyi niyetli insan, hemen hüküm vermek istemez; bu güzeldir. Fakat her güzellik gibi bunun da istismar edilme ihtimali vardır. Riyakâr, karşısındakinin kendini sorgulama ahlâkını kullanır. "Acaba ben mi yanlış anladım?" sorusu, hakiki ilişkilerde olgunluk işaretidir; riyakâr ilişkilerde insanın kendi sezgisinden koparıldığı bir tuzağa dönüşebilir. İnsan bazen kendi içindeki alarmı susturur, çünkü karşısındaki çok kibar görünmektedir. Oysa beden bilir. Sesin altında başka bir ses, tebessümün altında başka bir yüz, nezaketin altında başka bir niyet sezilir. Sezgi tek başına mahkeme değildir; ama bazen ilk tanıktır.

Riyakârın diliyle baş etmenin yolu, onun kadar sinsi olmak değildir. Bu da ayrı bir çürüme üretir. Yapılması gereken, cümleleri kendi sisinden çıkarmaktır. İmayı açık soruya çevirmek gerekir: "Bununla tam olarak ne demek istiyorsun?" Övgünün içindeki küçümsemeyi görünür kılmak gerekir: "Bunu takdir olarak mı söylüyorsun, yoksa bir eksiklik mi ima ediyorsun?" Sürekli üslup konuşan kişiye içeriği hatırlatmak gerekir: "Üslubu konuşuruz, ama önce haksızlığın kendisini konuşalım." Riyakâr, belirsizlikte güçlenir. Açıklık onun maskesini yorar. Net soru, riyakâr dilin en sevmediği şeydir. Çünkü netlik, sisin düşmanıdır.

Fakat netlik kaba olmak zorunda değildir. İnsan hem açık hem edepli olabilir. Hem sert hem adil olabilir. Hem incelikli hem tavizsiz olabilir. Riyakârın kurduğu tuzaklardan biri de budur: Ya susacaksın ya kaba sayılacaksın. Hayır. İnsan susmadan da seviyesini koruyabilir. İtiraz ederken haysiyetini kaybetmeyebilir. Hakikati söylerken başkasının insanlığını ezmeyebilir. Fakat bunu yapmak için nezaketin içini haysiyetle doldurmak gerekir. Boş nezaket riyakârı korur; haysiyetli nezaket hakikati korur.

Sosyal oyunun finalinde riyakâr genellikle iyi insan rolünü kaybetmemek için her şeyi yapar. Özür dilerken bile kendini aklar. "Kırıldıysan özür dilerim" der; yani "ben kırmadım, sen kırıldın." "Yanlış anlaşıldıysam üzgünüm" der; yani "benim cümlede sorun yok, senin algında problem var." "Herkes hata yapabilir" der; fakat hatanın adını koymaz. Böylece özür bile bir kaçış tüneline dönüşür. Hakiki özür, insanın kendi payını açıkça üstlenmesidir. Riyakâr özür ise sorumluluğu buharlaştırır. Ortada bir sis olur; kimin ne yaptığı belli değildir. Çok medeni, çok yumuşak, çok incelikli bir kaçış.

Bütün bu dil, jest ve oyunların ortak noktası şudur: Riyakâr hakikati doğrudan yenmeye çalışmaz; onu yavaşça yorarak sahneden indirir. Biraz üslup der, biraz hassasiyet der, biraz zamanlama der, biraz yanlış anlaşılma der, biraz iyi niyet der. Sonra bir bakarsın, haksızlık hâlâ yerinde duruyor ama onu konuşacak enerji kalmamış. İşte riyakârlığın sosyal zaferi budur: kötülüğü savunmadan korumak. Kötülüğün avukatlığını yapmaz; sadece duruşmayı erteler. Erteleye erteleye hakikati yaşlandırır.

Bu yüzden riyakârın dili çözümlenmeden riyakârın kendisi anlaşılabilir. Çünkü o en çok dilde saklanır. Jestte, tebessümde, susuşta, "dostça" uyarıda, sözde iyi niyette, sahte mahcubiyette, fazla parlatılmış tevazuda gizlenir. Onunla karşılaştığında yalnız kulağınla dinleme; hafızanla, sezginle, haysiyetinle de dinle. Çünkü bazı insanlar söyledikleriyle değil, söylemekten kaçındıklarıyla yakalanır. Bazı yüzler gülümserken kararır. Bazı nezaketler insanı rahatlatmaz; içini daraltır. İşte orada kabuğun altında bir şey kıpırdıyordu.

Filozof Kirpi: Riyakârın dili bıçak çekmez; cümlelerin sapına nezaket takar, yarayı da "yanlış anladın" diye pansuman eder.

KABUĞU KIRMAK — NEZAKET DEĞİL, HAYSIYET

7

Riyakârın nezaket kabuğu çatladığında, ortalığa her zaman büyük bir kötülük çıkmaz; bazen daha beter bir şey çıkar: küçük hesaplarla büyümüş, kendini ahlâk sanan bir benlik. Büyük kötülüğün bir heybeti vardır; insan onu görünce irkilir, mesafe koyar, gardını alır. Fakat küçük riyakârlık gündelik hayatın içine öyle sessizce sızar ki, insan ne zaman zehirlendiğini hemen anlayamaz. Bir tebessüm, bir "estağfurullah", bir "sizi çok önemsiyorum", bir "yanlış anlamayın" cümlesi... Hepsi ilk bakışta yumuşak görünür. Oysa bazı yumuşaklıklar pamuk değil, sis gibidir; görüşü kapatır.

Burada mesele nezaketi düşman ilan etmek değildir. Nezaketsiz bir dünya, dişleri dışarıda kalmış bir hayvan ağzına benzer. İnsan, her düşüncesini ham hâliyle ortalığa saçarsa hayat çekilmez olur. Sözün de terbiyesi vardır, susmanın da. Bir acının yanına bodoslama girilmez. Bir insanın eksikliği, herkesin ortasında çekiçle dövülmez. Bir çocuğun sorusu küçümsenmez. Bir yaşlının yavaşlığı alay konusu edilmez. Hakiki nezaket, insanın karşısındakinin kırılabilirliğini hesaba katmasıdır. Bu incelik insanı küçültmez; büyütür. Kaba saba olmayı "dürüstlük" diye satanların anlamadığı şey de budur. Her aklına geleni söylemek cesaret değildir; çoğu zaman iç disiplinsizliğin pazara çıkmış hâlidir.

Fakat riyakârın yaptığı başka bir şeydir. O, nezaketi insanı korumak için kullanmaz; kendini saklamak için kullanır. Sahici nezaket, karşısındakinin haysiyetini düşünür. Riyakâr nezaket, kendi imajını düşünür. Sahici nezaket, kırmamak için cümlesini tartar. Riyakâr nezaket, kırdıktan sonra suçüstü yakalanmamak için cümlesini süsler. Sahici nezaket, insanın iç terbiyesinden gelir. Riyakâr nezaket, sosyal mühendisliktir. Biri edep taşır, öteki hesap taşır. Biri insanın üstüne ferahlık bırakır, öteki görünmez bir baskı.

Bu yüzden haysiyet meselesi burada devreye girer. Nezaket biçimdir; haysiyet omurgadır. Biçim güzeldir ama omurga yoksa beden ayakta duramaz. Bir insan çok zarif konuşabilir, fakat hakkı teslim etmiyorsa o zarafet ahlâkî bir değer taşımaz. Bir insan kimseye sesini yükseltmeyebilir, fakat güçlünün önünde eğilip zayıfın üstünde yükseliyorsa onun sessizliği erdem değildir. Bir insan herkese "kardeşim", "hocam", "dostum",

“efendim” diyebilir; fakat çıkarı bozulduğunda ilk işi karalama, dışlama, itibarsızlaştırma oluyorsa, onun kelimeleri kalbine kefil olamaz.

Haysiyet, insanın kaybederken de insan kalabilmesidir. Herkes kazanırken nazik olabilir. Herkes alkışlanırken mütevazı görünebilir. Herkes menfaati yerindeyken adaletten söz edebilir. Fakat insanın gerçek yüzü, hakkı başkasına teslim etmesi gerektiğinde görünür. Kendi kusuruyla yüzleştiğinde görünür. Gücü yettiği hâlde ezmediğinde görünür. Karşısındaki insan artık işine yaramadığında ona nasıl davrandığında görünür. Riyakâr burada ele verir kendini. Çünkü onun nezaketi menfaatle sınırlıdır. İş bitene kadar kibar, gücü yetene kadar sevecen, sahnesi bozulana kadar ölçülüdür. Maskenin ipi çıkarla bağlanmıştır; çıkar kopunca maske düşer.

Toplumun büyük yanılgısı, nezaketi fazlaca görünür olduğu için ahlâkla karıştırmasıdır. Haysiyet daha sessizdir. Bağırmasız, kendini sergilemez, vitrine çıkmaz. Haysiyet çoğu zaman bir insanın yapmadığı şeylerde saklıdır: İftiraya katılmamasında, güçlüden yana kolayca hizalanmamasında, kendisine emanet edilen sırrı pazara çıkarmamasında, zayıf birinin mahcubiyetini seyirlik hâle getirmemesinde. Nezaket göz önündedir; haysiyet çoğu zaman perde arkasında çalışır. Bu yüzden riyakâr nezaketi seçer, haysiyetten kaçır. Çünkü nezaket gösterilebilir; haysiyet yaşanmak zorundadır.

Riyakâr için en tehlikeli insan, kaba insan değildir. Kaba insan bazen onun işine bile yarar; çünkü riyakâr kendini onun karşısında daha temiz, daha dengeli, daha makul gösterebilir. Asıl tehlike, sakın ama hafızası güçlü insandır. Güler yüzün arkasındaki hesabı hatırlayan, övgünün içindeki küçümsemeyi duyan, suskunluğun hangi haksızlığa hizmet ettiğini fark eden insan, riyakârın sahnesini bozar. Riyakâr, unutkan toplum ister. Çünkü unutkanlık, onun cilasını yeniler. Dün yaptığı kötülüğü bugün kibar bir cümleyle örtelmek ister. Yüzündeki tebessümün geçmişteki yaranın üstünü kapatacağını sanır. Haysiyetli insan ise hafızayı kin için değil, hakikat için taşır.

Kabuğu kırmak tam da burada başlar. Kabuğu kırmak, herkese kaba davranmak değildir. Her nazik insandan şüphe etmek hiç değildir. Böyle bir tutum insanı paranoyak yapar; ahlâklı yapmaz. Kabuğu kırmak, görüntüyü tek ölçü saymamaktır. Bir insanın ses tonuna değil, adalet duygusuna bakmaktır. Tebessümüne değil, zor zamanda ne yaptığına bakmaktır. Kendini nasıl anlattığına değil, başkasının hakkı söz konusu olduğunda nasıl davrandığına bakmaktır. Çünkü insan kendini anlatırken hatip olabilir; fakat hakkaniyet karşısında karakteri konuşur.

Bu çağın en büyük hastalıklarından biri, ahlâkı davranış paketine çevirmiş olmasıdır. Güzel konuş, doğru kelimeleri seç, uygun yerlerde üzölmüş gibi yap, gerektiğinde hassasiyet bildir, birkaç erdemli cümle kur, sonra eski düzenine devam et. Vitrin temiz, depo karanlık. Herkes birbirinin vitri niyle ilgileniyor; kimse deponun kokusunu sormuyor. Riyakâr tam burada çoğalıyor. Çünkü çağ, ona muazzam bir sahne veriyor. Görünmek, olmak yerine geçiyor. Algı, ahlâkın sandalyesine oturuyor. İmaj, vicdanın üstüne perde çekiyor. İnsan artık iyi olmaktan çok iyi algılanmaya çalışıyor. Bu da riyakârlığın en sevdiği iklimdir.

Oysa haysiyetin reklamı olmaz. Haysiyet, sessiz bir iç yasadır. İnsan ona uyduğunda alkış beklemez. Haysiyetli insan, bazen yanlış anlaşılmayı göze alır. Bazen masadan kalkar. Bazen kibar görünme fırsatını kaybeder, ama doğru yerde durur. Bazen fazla sert bulunur; çünkü hakikatin üstüne örtölen tölü çekmiştir. Bazen “uyumsuz” denir ona; çünkü çürümenin uyum istediği yerde temiz kalmak zaten uyumsuzluktur. Bazı ortamlarda en büyük kabalık, hakikati söylemek sanılır. Çünkü herkes nezaket kabuğunu korumaya yemin etmiştir. Çürük meyve sepette kalacak, yeter ki misafirler kokuyu fark etmesin. Ne güzel salon ahlâkı: Koku var, ama konuşmak ayıp.

İşte Filozof Kirpi’nin aforizması bu yüzden yalnız bireysel bir karakter tespiti değildir; aynı zamanda sosyal bir teşhistir. “Riyakâr, nezaket kabuğu ile gizler kendini” demek, toplumun görüntüye olan zaafını da teşhir eder. Çünkü riyakâr tek başına var olmaz; onu parlatan, ona alan açan, onun kabuğunu ahlâk sanan bir çevre

gerekir. Kibar yalana saygı gösteren toplumlarda sahici söz kaba görünür. Düzgün paketlenmiş haksızlık, çıplak hakikatten daha çok kabul görür. İnsanlar "üslup" diye diye içeriği boğar. Sonunda ortada tertemiz cümleler, kirlili ilişkiler, cilalı yalanlar ve iyi giydirilmiş haksızlıklar kalır.

Bu noktada yapılması gereken, nezaketi terk etmek değil; onu haysiyetle yeniden buluşturmadır. Nezaket haysiyetle birleştiğinde insanı güzelleştirir. Haysiyetten kopunca sahte bir merasim olur. Edebiyet, yalnız "nasıl konuştuğun" meselesi değildir; neyi sakladığın, neyi göze aldığın, kimin yanında durduğun meselesidir. İnsan bazen çok kibar biçimde adaletsiz olabilir. Çok nazik biçimde ihanet edebilir. Çok ölçülü biçimde zulmün yanında yer alabilir. Hatta bütün bunları yaparken toplumdan "ne kadar beyefendi", "ne kadar hanımefendi", "ne kadar dengeli" övgüsü bile alabilir. Dünya böyle riyakâr madalyalarla dolu; parlatınca altın gibi duruyor, kazıyınca teneke.

Kabuğu kırmak için insanın önce kendi içindeki küçük riyakârlıklarla yüzleşmesi gerekir. Çünkü riyakârlık sadece başkalarında görülen bir hastalık olursa, teşhis bile riyakârlaşır. Hepimiz bazen iyi görünmeyi iyi olmaktan daha kolay buluruz. Hepimiz bazen susmamız gereken yerde konuşur, konuşmamız gereken yerde susarız. Hepimiz bazen nezaketi cesaretsizliğin üstüne örteriz. Bu yüzden bu aforizma yalnız başkasına fırlatılacak bir taş değildir; insanın kendi yüzüne tutacağı sert bir aynadır. O aynaya bakmadan başkasının kabuğunu kırmaya çalışan kişi, yeni bir kabuk üretir.

Yine de insanın umudu burada biter sanılmasın. Çünkü kabuk çatlayabiliyorsa, hakikat hâlâ çalışıyor demektir. Sahici nezaket mümkündür. Haysiyetli incelik mümkündür. İnsanı ezmeden doğruyu söylemek, kendini saklamadan kibar kalmak, çıkarı bozulduğunda bile adaletten kopmamak mümkündür. Zor olan da budur zaten. Kolay olan iki uçtur: Ya kaba olup kendini dürüst sanmak ya da kibar olup kendini ahlâklı sanmak. İnsanlık bu iki ucun arasında daha ince, daha zahmetli, daha omurgalı bir yere çağırılır.

Riyakârın tebessümü vardır, ama yüzü yoktur. Çünkü yüz, insanın içiyle dışı arasındaki sadakattir. İç başka, dış başka olduğunda yüzde yalnız maske kalır. Nezaket o maskeyi güzelleştirebilir; haysiyet yoksa maskenin arkasında insan eksilir. Bu yüzden birini değerlendirirken yalnız nasıl konuştuğuna değil, hangi bedeli ödediğine bakmak gerekir. Kime karşı nazik, kime karşı zalim? Kimin yanında susuyor, kimin yanında cesur? Hangi haksızlıkta cümlesi bitiyor? Hangi çıkar karşısında terbiyesi dökülüyor? İşte insanın gerçek kabuğu ortaya çıkar.

Filozof Kirpi: Nezaket, haysiyetin elinde çiçektir; riyakârın elinde cilalanmış bir saklanma sanatı.